

O'ZBEKISTONNING JAHON IQTISODIYOTIGA INTEGRATSIYALASHUVI VA TASHQI IQTISODIY FAOLIYATI

Abrorjon Habibullayev Ahmadali o'g'li

Namangan Davlat Universiteti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8365546>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-July 2023 yil

Ma'qullandi: 28-July 2023 yil

Nashr qilindi: 31-July 2023 yil

KEY WORDS

integratsiya, tashqi iqtisodiy faoliyat, erkin savdo hududlari, umumiy bozor, iqtisodiy va valyuta ittifoqi, bojxona ittifoqi.

ABSTRACT

Hozirgi vaqtda jahon iqtisodiyotida ikki tendensiya amal qilmoqda. Bir tomondan, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi, xalqaro savdoning erkinlashuvi, kommunikatsiya va axborot zamonaviy tizimi, texnik jihatdan jahon andozalari va me'yorlarining yaratilishi natijasida jahon xo'jaligining yaxlitligi, uning globallashuvi kuchaymoqda. Ayniqsa, bu jarayon transmilliy korporatsiyalarning faoliyatlari orqali aniq namoyon bo'lmoqda. Boshqa tomondan, mintaqaviy darajada mamlakatlarning iqtisodiy jihatdan yaqinlashuvi va o'zaro aloqadorligi ro'y berib, jahon xo'jaligining nisbatan mustaqil markazlarini tashkil etish yo'nalishida rivojlanayotgan yirik mintaqaviy integratsion tuzilmalar shakllanmoqda. Shunga ko'ra, ushbu maqolada O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga kirib borishi va tashqi iqtisodiy faoliyatining asosiy yo'nalishlari ochib beriladi.

Mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi va tashqi iqtisodiy faoliyatda faol ishtirok etishi iqtisodiy o'sish va taraqqiyotning hal qiluvchi omilidir. O'zbekiston jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot sifatida jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv va tashqi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirish muhimligini tan oldi. Bu mavzuda O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv jarayoni va tashqi iqtisodiy faoliyatdagi ishtiroki o'rganiladi. Unda O'zbekiston duch kelayotgan muammolar va imkoniyatlar, integratsiyani osonlashtirish uchun qabul qilingan siyosat choralari, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, savdo shakllari va mintaqaviy hamkorlik tashabbuslarining ta'siri ko'rib chiqiladi. Siyosatchilar, biznes va manfaatdor tomonlar O'zbekistonning iqtisodiy integratsiya dinamikasini tushunish orqali uning jahon iqtisodiyotidagi mavqeini oshirish va xalqaro iqtisodiy hamkorlikdan foyda olish uchun strategiya va chora-tadbirlarni aniqlashlari mumkin.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonning jahon iqtisodiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyatiga integratsiyalashuvi keng ko'lamlı tadqiqotlar ob'ekti bo'ldi. Olimlar bu jarayonning turli jihatlarini o'rganib chiqib, O'zbekistonning iqtisodiy integratsiyasi va uning tashqi iqtisodiy faoliyatdagi ishtiroki haqida qimmatli fikrlarni bildirdilar. O'zbekistonlik iqtisodchi olim

Alisher Ilhomov tomonidan olib borilgan tadqiqotlar O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi muammolari va imkoniyatlarini yoritib beradi. U o'zining "O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyasi: muammolar va siyosiy javoblar" (2015) nomli asarida integratsiyani yengillashtirish va tashqi iqtisodiy faoliyatni faollashtirish maqsadida O'zbekiston tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, savdo siyosati va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar strategiyasini o'rganadi. O'zbekistonlik taniqli tadqiqotchi Dilfuza Ismoilovanning tadqiqotlari to'g'ridan-to'g'ri xorijiy sarmoyalarning O'zbekiston iqtisodiy integratsiyasidagi rolini tahlil qilishga qaratilgan. Uning "To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va iqtisodiy integratsiya: O'zbekiston misoli" (2018) nomli ishi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning O'zbekiston iqtisodiyotining turli tarmoqlariga ta'siri va uning mamlakatning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuviga qo'shgan hissasini o'rganadi. Xalqaro olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham qimmatli fikrlarni berdi. Masalan, Stiven Jons o'zining "O'zbekistonning savdo va integratsiya muammolari" (2017) maqolasida O'zbekistonning jahon iqtisodiyotidagi ishtirokiga ta'sir etuvchi savdo shakllari, to'siqlar va mintaqaviy integratsiya tashabbuslarini tahlil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi va tashqi iqtisodiy faoliyati har tomonlama tahlil qilish uchun ma'lumotlar to'plash va ularni tahlil qilish metodologiyasidan foydalanildi. Ushbu tadqiqot metodologiyasidan foydalangan holda O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvini har tomonlama va dalillarga asoslangan tahlil qilishni maqsad qilingan. Metodologiya tadqiqotning nufuzli manbalardan olinishini va hukumat tomonidan amalga oshirilayotgan siyosat va tashabbuslarni tanqidiy o'rganishini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga qo'shilishining shart-sharoitlari va tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish imkoniyatlari Respublika davlat mustaqilligini qo'lga kiritishi bilan vujudga kela boshladi. Bunday vaziyatda tashqi iqtisodiy aloqalar majmuini boshqarishning o'ziga xos tizimini shakllantirish, tashqi aloqalarni yo'lga qo'yish borasida qoida va tamoyillarni ishlab chiqish, respublikaning jahon iqtisodiy tizimiga qo'shilish yo'llarini belgilash taqozo etiladi. Respublika tashqi siyosatini amalga oshirishning asosiy tamoyillari teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik negizida qurilsa, uning qoidalari ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnoma munosabatlarida o'zaro manfaatli aloqalar o'rnatish, xalqaro iqtisodiy ittifoqlar doirasidagi hamkorlikni chuqurlashtirishga asoslanadi.

O'zbekistonning xalqaro mehnat taqsimoti va jahon xo'jalik aloqalarida ishtirok etishining asosi ochiq turdagi iqtisodiyotni vujudga keltirishdir. Shu sababli respublikamiz mustaqillikka erishgandan keyin qisqa davr ichida 80 dan ortiq davlat bilan diplomatiya munosabatlarini o'rnatdi, dunyoning ko'pchilik davlatlarida diplomatiya elchixonalarini ochdi, ko'pgina xalqaro tashkilotlar - BMT iqtisodiy muassasalari, Jahon banki, Xalqaro bank, Xalqaro valyuta fondi, Xalqaro moliya korporatsiyasi, Iqtisodiy taraqqiyotga ko'maklashuvchi tashkilot kabi boshqa xalqaro moliyaviy-iqtisodiy tashkilotlarga a'zo bo'lib kirdi.

O'zbekistonning jahon xo'jaligiga integratsiyalashuvi jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida to'xtalib, birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov shunday degan edi: "Integratsiya haqida gapirar ekanmiz, manfaatlar birikuvining xilma-xil mexanizmlari va shakllari hamda integratsiya turlari mavjudligiga asoslanamiz. Bunga sherikchilik va hamkorlik qilishga intilayotgan mamlakatlarning boshlang'ich shart-sharoitlari turlichaligi sababdir. O'zbekiston bir vaqtning o'zida turli darajalarda, dunyo miqyosida va mintaq

ko'lamida, integratsiya jarayonlarida qatnashsada, ammo bir muhim qoidaga: bir davlat bilan yaqinlashish hisobiga boshqasidan uzoqlashmaslikka amal qiladi. Biz bir subyekt bilan sherikchilikning mustahkamlanishi boshqalar bilan sherikchilik munosabatlarining zaiflashuviga olib kelishiga qarshimiz. Shu sababli O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi integratsiyalashuvi serqirra jarayondir".

Shunga ko'ra, 2017-yilda tashqi savdo yo'nalishlarini diversifikatsiyalash va ularning xalqaro infratuzilmalari bilan integratsiyalashuviga qaratilgan dasturni ishlab chiqish strategik vazifa sifatida qo'yilmoqda. Jumladan, bu borada qaror ishlab chiqish ko'zda tutilgan bo'lib, unda quyidagilarni inobatga olish taklif etiladi:

- milliy transport logistika kompaniyalari o'rtasida raqobat darajasini oshirish, eksport korxonalarini uchun tariflarni pasaytirishni rag'batlantirish, avtomobil parklarini kengaytirish, yuk avtomobillarini olish uchun kreditlar olishni soddalashtirish;

- eksportga mo'ljallangan milliy mahsulotlar narxlarini raqobatdosh qilish maqsadida yuklarni bu transportdan boshqasiga qayta yuklash punktlari sonini oshirish;

- "O'zbekiston temir yo'llari" AJ va "O'zbekiston havo yo'llari" veb-saytlarida temir yo'l va havo transportlarida yuk tashish tariflarini optimallashtirish. Bugungi kunda O'zbekistonning jahon xo'jaligiga integratsiyalashuvi ko'p darajali tizim sifatida amal qilib, uni quyidagi beshta darajaga ajratish mumkin: global; transkontinental; mintaqalararo; mintaqaviy; mahalliy. Har bir darajadagi integratsion aloqalarning o'ziga xos vazifalari mavjud.

O'zbekistonning global darajada amalga oshiriluvchi strategik integratsion vazifasi - bu mamlakatdagi barcha xo'jalik subyektlarining tashqi bozor bilan o'zaro aloqasini ta'minlash uchun teng huquqli va milliy manfaatlariga mos keluvchi shart-sharoitlarni yaratish asosida uning xalqaro valyuta-moliya va savdo mexanizmlariga bevosita qo'shilishidir. O'zbekistonning BMT, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (OBSE), Yevropa hamjamiyati, Jahon banki, Xalqaro valyuta fondi, Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (EKO) kabi tashkilotlar faoliyatidagi faol ishtiroki uning jahon xo'jaligiga yanada kengroq integratsiyalashuvini ta'minlaydi.

O'zbekistonning transkontinental darajada amalga oshiriluvchi integratsion vazifasi - bu xalqaro transosiyo Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (EKO) doirasidagi o'zaro aloqalarni yanada kuchaytirishdan iborat. Bu tashkilot 1992-yilda tashkil etilgan bo'lib, o'z ichiga Osiyo qit'asining 10 ta davlati (Turkiya, Eron, Pokiston, Afg'oniston, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Ozarbayjon)ni oladi. Uning asosiy maqsadi - xo'jalikning transport, kommunikatsiyalar, sanoat, qishloq xo'jaligi, savdo, turizm, ishchi kuchi resurslarini rivojlantirish kabi sohalarida mintaqaviy va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yo'lga qo'yishdan iborat. O'zbekiston mintaqalararo darajada yangi mustaqil davlatlar-MDH mamlakatlari bilan integratsiyaga kirishdi. O'zbekiston birinchilar qatorida MDHni tashkil etish g'oyasini qo'llab-quvvatladi, uning tashkilotchilari tarkibiga kirdi, integratsion va kooperatsion aloqalarini mustahkamlash hamda uning Xalqaro iqtisodiy qo'mita (MEK), Davlatlararo bank (MGB), MDH Statistika qo'mitasi kabi institutsional tuzilmalarini shakllantirishda faol ishtirok etmoqda. O'z o'rnida ta'kidlash lozimki, keyingi paytlarda MDH o'zining tashkil topishi chog'idagi dastlabki maqsadi - ya'ni, mavjud xo'jalik aloqalari va imkoniyatlardan foydalanishda o'zaro manfaatli hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yish va shu asosda iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash maqsadi hamda undan kelib chiquvchi vazifalarga mos kelmay qoldi. Bu tashkilot faoliyat yo'nalishida ko'proq siyosiy masalalar,

“integratsion aloqalami kuchaytirish” shiori ostida kuchli mamlakatlarning nisbatan kuchsiz mamlakatlar ichki ishlariga aralashuvi, ular manfaatlarining siqib qo‘yilishi, iqtisodiy va siyosiy tazyiq o‘tkazish holatlari ustunlik kasb eta boshladi. Bunday holatlarga birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov MDHga a‘zo mamlakatlarning turli darajadagi yig‘ilishlarida tanqidiy nuqtai nazardan qarab, uni tubdan isloh qilish borasida o‘zlarining amaliy takliflarini berdilar. O‘zbekistonning mintaqaviy darajadagi integratsiyasi - bu umumiy tarixga, yagona madaniy an‘analarga, o‘xshash turmush tarzi va mentalitetga ega bo‘lgan qardosh xalqlarni birlashtiruvchi Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va rivojlantirishdan iborat. Bunday integratsion aloqaning aniq shakli sifatida 1992-yilning yanvar oyida tashkil etilgan Markaziy Osiyo mintaqaviy hamkorligi (SARS) tashkil etildi. Yana bir istiqbolli, kuchli salohiyatga ega bo‘lgan mintaqaviy birlashmalardan biri - Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT)dir. ShHTning shakllanishi 1992-yildan Xitoy bilan chegaradosh besh postsovet respublikalarining o‘zaro chegaralarni aniqlash bilan bog‘liq muammolarni muhokama qilishidan boshlangan. Dastlab “Shanxay beshligi” deb nom olgan bu tashkilot 1996-yilda Shanxayda, 1998-yilda Almatida, 1999-yilda Bishkekda besh davlat rahbarlarining sammiti chegaralarni mustahkamlash, chegara hududlarida qurolli kuchlarni qisqartirish kabi masalalarni kelishib, hal etishga qaratildi. 2000-yil iyulida Dushanba sammitida O‘zbekiston birinchi Prezidenti I.A.Karimov kuzatuvchi sifatida qatnashdi. 2001-yil 15-iyunda Shanxay sammitida tashkilotga oltinchi bo‘lib O‘zbekiston qo‘shildi, ShHTni tuzish to‘g‘risidagi deklaratsiya e‘lon qilindi, “Terrorizm, separatizm va ekstremizmga qarshi kurash to‘g‘risida Shanxay konvensiyasi” imzolandi. 2002-yil iyulda Sankt-Peterburgda olti davlat rahbarlari “Shanxay hamkorlik tashkiloti xartiyasi”ni qabul qildilar. 2003-yil may oyida Moskvada ShHTning tashkiliy organlari, ramzlari tasdiqlanib, O‘zbekiston tashkilotning yangi raisi etib belgilandi. 2003-yil sentyabrda Pekinda “ShHTga a‘zo davlatlarning 20-yilga mo‘ljallangan savdo-iqtisodiy hamkorlik dasturi” qabul qilinib, mahsulot, kapital, xizmat va texnologiyalar erkin aylanishi shartlari belgilab olindi, ShHTning moliyaviy byudjeti ko‘rildi. 2004-yil iyundan boshlab tashkilot to‘la ravishda ishga kirishdi. 2005-yilda Ostona sammitida va 2007-yil 15-16-avgustda Bishkek uchrashuvlarida Eron, Pokiston va Hindiston, Mo‘g‘uliston kuzatuvchi sifatida ishtirok etdi. 2015-yilda Ufa shahrida ShHTning navbatdagi sammiti o‘tkazildi. Mazkur sammitda mintaqaviy muammolar va xalqaro xavfsizlikka doir dolzarb masalalar yuzasidan fikr almashildi. Sammit yakunida davlatlar rahbarlari tomonidan Ufa deklaratsiyasi imzolandi. Unda 2025-yilgacha ShHT rivojlanish strategiyasi, 2016-2018-yillarga mo‘ljallangan a‘zo davlatlarning terrorizm, separatizm va ekstremizmga qarshi kurashish uchun hamkorlik dasturi tasdiqlandi. 2016-yilda ShHTning Toshkentda o‘tkazilgan Sammitida Hindiston va Pokiston davlatlari ShHTga a‘zo sifatida qabul qilindi. Ushbu sammitda a‘zo davlatlar bilan birga 18 ta kuzatuvchi davlatlar vakillari ishtirok etishdi. Tashkilot a‘zolari o‘zaro kelishuvlar va hamkorlik shartnomalarini imzolashdi. Bugungi kunda ShHTning maqsadi juda oddiy: a‘zo davlatlarda harbiy-siyosiy mojarolarga yo‘l qo‘ymaslik, hududdagi barchani birlashtiruvchi infrastrukturani yaratish (yo‘l, logistika markazlari, axborot va qonuniy asoslar va boshqalar).

Respublikamiz MDH mamlakatlari bilan tashqi savdoni amalga oshirishni keng yo‘lga qo‘ygan bo‘lib unda asosiy katta ulushlarni Rossiy va Qozog‘iston egallaydi. Tashqi savdo bilan birga iqtisodiy hamkorlikning boshqa shakllari ham sezilarli darajada rivojlandi. Yengil sanoat sohasida tashkil etilgan qo‘shma korxonalar geografiasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak,

bugungi kunda sohani rivojlantirish borasida eng katta xorij sarmoyasiga ega bo'lgan (xorijiy investitsiya mablag'larini kiritgan) davlatlardan biri Koreya Respublikasi hisoblanadi. Mazkur davlatning ulushi 38 foizni tashkil etadi. Mamlakatimizning Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlar bilan iqtisodiy va savdo sohasidagi hamkorligi, NATOning "Tinchlik yo'lidagi sheriklik" dasturidagi ishtiroki uning jahon xo'jaligiga qo'shilishining navbatdagi yo'nalishidir. Jumladan, Yevropa Ittifoqi bilan Respublikamiz o'rtasida imzolangan Sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitim (1996-yil iyun) tashqi iqtisodiy faoliyatining ustuvor yo'nalishidir. O'zbekistonning Xalqaro valyuta fondi va jahon banki bilan hamkorligi tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirishdagi navbatdagi yo'nalishdir. Bu yo'nalishda XVF bilan tizimli qayta qurilishlarni mablag' bilan ta'minlash, tizimli va makroiqtisodiy siyosat sohasidagi tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash dasturlari ma'qullandi.

Jahon bank tashkilotlari - Xalqaro ta'mirlash va rivojlanish banki (XTRB), Xalqaro rivojlanish uyushmasi (XRU), Xalqaro moliya korporatsiyasi (XMK) va Investitsiyalarni kafolatlash xalqaro agentligi (IKXA) bilan hamkorlik O'zbekistonning tashqi iqtisodiy strategiyasini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Xususan, XRRB bilan O'zbekistonga paxta yetishtirish usullarini zamonaviylashtirib, uning jahon bozoriga chiqishiga ko'maklashish va unumdorlikni oshirish uchun asos yaratish maqsadida 66 mln. dollar, institutsional islohotlarni davom ettirish uchun 120 mln. dollar mablag' ajratildi. Xalqaro moliya korporatsiyasi (XMK) ham O'zbekistonda bir qator loyihalarni amalga oshirishda ishtirok etmoqda. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirishda Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YTTB) alohida rol o'ynaydi. Respublikada amalga oshirilayotgan umumiy qiymati 536 mln. dollarga teng 9 ta loyihada YTTBning ulushi 253,1 mln. dollarni tashkil qiladi. YTTBning O'zbekistonda amalga oshirish ko'zda tutilgan, umumiy summasi bir mlrd.dollardan ortiq bo'lgan yana 8 ta loyihani ko'rib chiqishi mo'ljallangan. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy va savdo faoliyatida Osiyo rivojlanishi Banki (ORB) hamda Jahon savdo tashkiloti (JST) bilan hamkorligi istiqbolli yo'nalishlardan hisoblanadi. Shunday qilib, O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo'shilishida dunyo mamlakatlari, xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlik hal qiluvchi o'ringa ega bo'lib, bu milliy iqtisodiyotning baynalmilallashuvini kuchaytiradi hamda iqtisodiy taraqqiyotini yuqori bosqichga ko'tarishning asosiy tashqi omillari hisoblanadi.

Xulosalar. Bugungi kunda O'zbekistonning jahon xo'jaligiga integratsiyalashuvi ko'p darajali tizim sifatida amal qilib, uni quyidagi beshta darajaga ajratish mumkin: global; transkontinental; mintaqalararo; mintaqaviy; mahalliy. Har bir darajadagi integratsion aloqalarning o'ziga xos vazifalari mavjud.

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatini amalga oshirishning asosiy tamoyillari teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik negizida qurilib, uning qoidalari ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnoma munosabatlarida o'zaro manfaatli aloqalar o'rnatish, xalqaro iqtisodiy ittifoqlar doirasidagi hamkorlikni chuqurlashtirishga asoslandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Ikhomov. "O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyasi: muammolar va siyosiy javoblar", 2015, 216 b.
2. Dilfuza Ismoilova, "To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va iqtisodiy integratsiya: O'zbekiston misoli" (2018)

3. Abror Iqbolov, "O'zbekistonning savdo va integratsiya muammolari" (2017)
4. Sobirov A. O'zbekiston Respublikasiga xorijlik investorlarni jalb qilish shakllari. /Iqtisodiyot va ta'lim, 2011 y., 5-son.
5. O'rinov A.A. Mutanosiblik - barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omili. - I.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. - T., 2006.
6. www.ceep.uz - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi huzuridagi Samarali iqtisodiy siyosat markazi rasmiy sayti.
7. www.intemetindicators.com - Iqtisodiy indikatorlar Internet veb-sayti.

